

**ԹՈՒՐԶ-ԵՄԵՆԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 20-ՐԴ ԴԱՐԻ
ՍԿԶԲԻՆ. 1911 Թ. ԴԱՆՆՅԱՆ ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐԸ**

Եմենը Օսմանյան կայսրության այն վիլայեթներից էր, որտեղ կենտրոնական իշխանությունները երբևէ չէին ունեցել լիարժեք և արդյունավետ վերահսկում: Չնայած այն հանգամանքին, որ Եմենը կառավարվում էր թուրքական վալիի՝ նահանգապետի կողմից, իսկ ռազմավարական կարևոր նշանակություն ունեցող շրջաններում տեղակայված էին թուրքական կայազորներ, այնուամենայնիվ, Եմենի մյուս տարածքների փաստացի ղեկավարումը գտնվում էր տեղի ազդեցիկ ցեղախմբերի առաջնորդների ձեռքում:

Վիլայեթը բաժանված էր ազդեցության երկու գոտիների: Այս իրավիճակը չէր կարող բավարարել և ոչ մեկին, հատկապես Բ. Դոանը, որն ամեն կերպ ջանում էր առավելագույն չափով ամրապնդել այնտեղ իր դիրքերը: Այսպիսի իրադրությունն առիթ էր տալիս մշտական հակասությունների և թշնամանքի, որը հաճախ հանգեցնում էր հակաթուրքական զինված ելույթների և ընդվզումների:

1904-1905 թթ. տեղի ունեցած հզոր համամենական ապստամբությունը գրեթե վերջ դրեց օսմանյան կառավարմանը, սակայն կենտոնական իշխանություններին հաջողվեց կայսրության տարբեր շրջաններից Եմեն փոխադրած մեծաթիվ զորամիավորումների միջոցով, վերահաստատել իրենց հսկողությունը վիլայեթի կարևոր քաղաքների, այդ թվում նաև Սանաայի, ինչպես նաև ցեղերի հարձակումների մշտական թիրախ հանդիսացող կապի տարբեր միջոցների վրա: Այսուհանդերձ, մի շարք վայրերում, հատկապես Եմենի լեռնային շրջաններում, թուրքերին այդպես էլ չհաջողվեց տարածել իրենց ազդեցությունը: Այստեղ իրենց ավանդական դիրքերը շարունակում էին պահպանել տեղի ցեղային առաջնորդները, շաֆիական և զեյդական համայնքների ղեկավարները, որոնցից ամենահեղինակավորը և ազդեցիկը զեյդական իմամ Յահյա բին Մուհամմեդ Համիդ ալ-Դինն էր:

Թուրք-եմենական հարաբերությունները շարունակում էին լարված մնալ նաև 1908 թ. երիտթուրքական հեղաշրջումից հետո: Չնայած եմենում հեղաշրջումը դրական արձագանք չգտավ, այնուամենայնիվ, այդտեղի ցեղային վերնախավը և, հատկապես, իմամ Յահյան հույս ունեին, որ նոր իշխանությունները կգնան որոշ զիջումների՝ հնարավոր դարձնելու երկխոսությունը կողմերի միջև և վերջ դնելու երկարատև թշնամանքին: Իթթիհադականները ևս, իրենց կառավարման առաջին տարիներին, խնդիրը խաղաղ կարգավորելու պատրաստակամություն էին ցուցաբերում: Մասնավորաբար, այս ուղղությամբ կատարվեցին լարվածության թուլացմանը միտված երկկողմանի մի շարք քայլեր, որոնք բարի կամքի արտահայտություններ էին և պետք է հիմք հանդիսանային հետագա բանակցությունների համար:

Այսպես, օրինակ, իմամ Յահյան ազատեց գերի վերցված օսմանցի սպաներին և զինվորներին, իսկ թուրքական իշխանություններն իրենց հերթին եմենի նահանգապետի պաշտոնում նշանակեցին փոխզիջումների կողմնակից Հասան Թահսին փաշային¹: Չնայած, որ Թահսին փաշայի և իմամ Յահյայի միջև հաստատված բարեկամական հարաբերությունների շնորհիվ երկու կողմերի միջև ընդհարումները համեմատաբար նվազեցին, սակայն, այդպես էլ վերջնականապես չդադարեցին:

1908 թ. վերջերին օսմանյան կառավարության հրավերով բանակցությունների անցկացման նպատակով Ստամբուլ ժամանեց եմենի պատվիրակությունը՝ Աբդալլահ բեն Իբրահիմի² գլխավորությամբ: Հատկանշական է, որ պատվիրակությանն անձամբ ընդունեց սուլթան Աբդուլ Համիդը II-ը³: Եմենցիները հանդիպումներ ունեցան նաև մի շարք բարձրաստիճան պաշտոնյաների հետ և վերջիններիս ներկայացրին իմամ Յահյա Համիդ ալ-Դինի պահանջները, որոնք, հիմնականում, հանգում էին հետևյալին. զեյդական շրջաններում վարչական և դատական գործառույթները հանձնել իր իրավասությանը, ինչի իրագործումը կապահովեր իր լոյալ

¹ الدكتور توفيق برو. العرب و التوركة في عهد الممستوري العثماني 1908-1914 دمشق 1991, ص. 150.

² Յահյա Մուհամմեդ Համիդ ալ-Դինի մեծ վեզիրը:

³ Котлов Л., Становление национально-освободительного движения в арабских странах Азии 1908-1914 гг., Москва, 1986, с. 108.

վերաբերմունքը կայսրության նկատմամբ⁴: Չնայած բանակցությունները որևէ էական արդյունք չտվեցին, այնուամենայնիվ կողմերը շարունակում էին խնդրի խաղաղ կարգավորման ուղիների որոնումը:

Ցանկանալով ցույց տալ իր բարեկամական վերաբերմունքը՝ «Իթթիհադ վե թերաքքի» կուսակցությունը, Հարավային Արաբիայում իրավիճակը ուսումնասիրելու համար, 1909 թ. ստեղծեց խորհրդարանական հանձնաժողով: Վերջինս առաջ քաշեց բարեփոխումների նախագիծ, որը դրվեց Օսմանյան խորհրդարանի քննարկմանը⁵:

Հանձնաժողովն առաջարկում էր եմենի վիլայեթը բաժանել երկու՝ Լեռնային և Ծովափնյա վիլայեթների: Առաջին վիլայեթում նախատեսվում էր վալիի պաշտոնում հաստատել զեյդական իմամ Յահյա Մուհամմեդ Համիդ ալ-Դինիին: Նորաստեղծ վիլայեթները լայն իրավունքներ պետք է ստանային տեղական ինքնակառավարման և բավական մեծ արտոնություններ՝ վարչական, դատական և ֆինանսական հարցերում⁶:

Վալիները նշանակում էին դատավորներին, իրենց ենթակայության տակ գտնվող շրջանների ղեկավարներին և վարչական պաշտոնյաներին: Նրանց իրավասության տակ էին դրվում նաև պետական հարկերի գանձումն ու ծախսումը:

Կենտրոնական իշխանություններին իրավունք էր վերապահվում սուլթանական հրահանգով հաստատել իրենց պաշտոններում վիլայեթի նահանգապետին, դատավորներին, պաշտոնյաներին⁷:

⁴ Депенша дипломатического тайного советника Зиновьева из Перы. Ալադեմիկոս Մ. Ներսիսյանի գլխավորությամբ հավաքված արխիվային նյութեր, հ. 3-րդ, N 294 (<< ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի արխիվ):

⁵ العرب و التورك: الدكتور توفيق بوع. աշխ., էջ 152:

⁶ Депенша дипломатического тайного советника Зиновьева из Перы. Ալադ. Մ. Ներսիսյանի գլխավորությամբ հավաքված արխիվային նյութեր, հ. 3-րդ, N 295 (<< ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի արխիվ):

⁷ Депенша дипломатического тайного советника Зиновьева из Перы. Ալադ. Մ. Ներսիսյանի գլխավորությամբ հավաքված արխիվային նյութեր, հ. 3-րդ N 296 (<< ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի արխիվ):

Օսմանյան կայսրությունն իր դիրքերի պահպանման և ամրապնդման համար երկու վիլայեթներում էլ տեղակայելու էր կայազորներ, որոնց գտնվելու ճշգրիտ վայրը չէր նշվում⁸, ինչը լայն հնարավորություն էր տալիս իշխանություններին իրենց անմիջական հսկողության տակ վերցնել ցանկացած շրջան:

Բարեփոխումների այս նախագիծը ընդհանուր առմամբ համապատասխանում էր իմամ Յահյայի թեկուզ և մասնակի ինքնավարության պահանջներին և հնարավոր էր դարձնում վերջինիս կողմից ծրագրի ընդունումը:

Սակայն իրադարձությունների հետագա ընթացքը անհնարին դարձրեց Եմենում բարեփոխումների իրականացումը: 1909 թ. ներքին գործերի նախարարի պաշտոնը զբաղեցրած իթթիհադական, կենտրոնամետ իշխանության կողմնակից Թալեաթ բեյը պահանջեց խորհրդարանի առաջարկները փոխանցել իր նախարարությանը, և միաժամանակ Եմենը խաղաղեցնելու համար ստացավ հատուկ արտոնություններ:

Հարկ է նշել, որ բարեփոխումների ծրագրի կետերի իրագործումը դիտավորյալ ձգձգվում էր, ինչը չէր կարող բացասական արձագանք չունենալ Եմենում: Արդեն 1909 թ. գինված ընդհարումներ տեղի ունեցան օսմանյան զորքերի և իմամ Յահյայի կողմնակիցների միջև: Համոզվելով, որ թուրքական կողմից զիջումներ ակնկալելն անիմաստ է, իմամը սկսեց կապեր հաստատել Մուհամմադ ալ Իդրիսիի հետ, որը ղեկավարում և առաջնորդում էր հակաթուրքական ապստամբությունը Ասիրում, ինչը առաջ բերեց իշխանությունների անթաքույց վրդովմունքը:

Ինչպես և պետք էր սպասել, Եմենում ստեղծված նոր ռազմա-քաղաքական իրադրությունը, իթթիհադականների համար բարեփոխումներից հրաժարվելու լավ հնարավորություն էր: Արդեն 1910 թ. սկզբին Թալեաթ բեյը խորհրդարանում իր ելույթի ժամանակ հայտարարեց, որ Եմենում ստեղծված պայթյունավտանգ իրավիճակը, որն ուղեկցվում է հակաթուրքական ելույթներով, անհնարին է դարձնում խնդրի խաղաղ կարգավորման հնարավորությունը և

⁸ Котлов Л.Н., նշվ. աշխ., էջ 111:

«ստիպում է մեզ դիմել ուժի»⁹։ Նման դիրքորոշումը հիմնականում պայմանավորված էր նաև այն հանգամանքով, որ իշխանության եկած կենտրոնամետ կառավարման կողմնակիցները իսպառ բացառում էին ցանկացած տիպի ինքնավարություն Օսմանյան կայսրության տարածքում։

Այսպիսով, միանգամայն ակնհայտ դարձավ, որ օսմանյան իշխանություններն, պատրաստ չէին խնդրի խաղաղ, փոխզիջումային կարգավորմանը։ Դրա հաստատումն էր, թերևս, այն, որ Եմենի նահանգապետ Հասան Թահսին փաշան փոխարինվեց վերոհիշյալ քաղաքականության կողմնակից Մեհմեդ Ալի փաշայով։ Նորանշանակ վալին օժտված էր բացառիկ արտոնություններով թե՛ վարչական և թե՛ ռազմական խնդիրներում¹⁰։

Մեհմեդ փաշայի ղեկավարումն ուղեկցվում էր իմամի կողմնակիցների նկատմամբ տարատեսակ ճնշումներով, հետապնդումներով, բանտարկություններով, ուժի գործադրմամբ և արյունահեղությամբ։ Եմենի վիլայեթի նոր վալիի վարած քաղաքականությունը, դրդեց իմամ Յահյային կրկին ապստամբել կենտրոնական իշխանությունների դեմ։ «Անհավատների» դեմ պայքարում իմամին միացան շուրջ 150 հազար մարտիկներ, որոնց հաջողվեց մի քանի ամիսների ընթացքում օսմանյան բանակին դուրս մղել Ջեբելի կենտրոնական և հյուսիսային շրջանների մի շարք կարևորագույն ռազմավարական կենտրոններից և արդեն 1910 թ. դեկտեմբերին շրջափակել թուրքերի հիմնական հենակետ Սանաա քաղաքը¹¹։ Ապստամբների դեմ ուղարկված զորքը պարտություն կրեց և ունեցավ մեծաթիվ կորուստներ։ Իրավիճակը թուրքերի համար դառնում էր անելանելի։

Ուժային տարբերակով Եմենը իրենց ենթարկել չկարողանալով՝ իթթիհադականները ստիպված եղան կրկին դիմել հակամարտության կարգավորելու դիվանագիտական միջոցին։ Ստամբուլի մարտավարության նման փոփոխությունը պայմանավորված էր ոչ միայն զենքի օգնությամբ հարցին լուծում տալու անկարողությամբ,

⁹ العرب و التورك، الدكتور توفيق برو، աշխ., էջ 155։

¹⁰ Котлов Л.Н., աշխ., էջ 112։

¹¹ Амин Саид, Восстание арабов в XX веке, Москва, 1964, с. 205.

այլև մի շարք այլ պատճառներով: Յեմենյան ճգնաժամը հմտորեն օգտագործում էին «Իթթիհադ վե թերաքքի» կուսակցության հակառակորդները և, հատկապես խորհրդարանական ընդդիմությունը, ովքեր առիթը բաց չէին թողնում հիշեցնելու խնդրի առկայության և չլուծված լինելու մասին: Ինթթիհադականների դիրքորոշման վրա անմիջականորեն ազդում էր նաև հարաբերությունների վատթարացումը մի շարք եվրոպական երկրների, հատկապես Իտալիայի հետ, որն ակտիվորեն միջամտում էր Հարավային Արաբիայի գործերին:

Այս գործոնների առկայությունը դրոշեց Բ. Դանը 1911 թ. ստեղծել Եմենի բարեփոխումներով զբաղվող հատուկ հանձնաժողով, որի կազմի մեջ բացի կառավարության և զինվորական հրամանատարության ներկայացուցիչներից, որպես խորհրդատուներ ընդգրկվեցին նաև Եմենից ընտրված խորհրդարանի պատգամավորները: Միաժամանակ Եմենի վիլայեթի նահանգապետ Մեհմեդ Ալի փաշան հեռացվեց տեղի ռազմական ուժերի հրամանատարի պաշտոնից: Նրա տեղը զբաղեցրեց փոխգիշումների և բարեփոխումների կողմնակից գեներալ Ահմեդ Իզզեթ փաշան:

Ժամանելով Եմեն, Ահմեդ Իզզեթը օգնական զորքի գլխավորությամբ¹² կարողացավ ծանր կորուստների գնով կարճ ժամանակում մի շարք հաղթանակներ տանել ապստամբ ցեղերի նկատմամբ և շրջափակումից ազատել Սանաան¹³:

Այնտեղ հաստատվելով և վերականգնելով կենտրոնական իշխանության հեղինակությունը՝ Իզզեթ փաշան սկսեց իմամ Յահյայի հետ զինադադար կնքելու ուղիներ որոնել: Այս գործում երիտթուրքական կառավարությանը աջակցեցին Արաբական թերակղզու առավել հեղինակավոր ցեղային առաջնորդները, որոնք իմամ Յահյային կոչ էին անում բարելավել հարաբերությունները

¹² Օսմանյան օգնական զորքերի քանակի մասին մանրամասն տե՛ս. Копия донесения консула в Дамаске Б.Н. Шаховского императорскому послу в Константинополе от 7-го июля 1911 года N 186. Ակադ. Մ. Ներսիսյանի գլխավորությամբ հավաքված արխիվային նյութեր, հ. 6-րդ., N 369 (ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի արխիվ):

¹³ Амин Саид, նշվ. աշխ., էջ 205-206:

Ստամբուլի հետ¹⁴: Եմենի ճգնաժամի խաղաղ կարգավորման օգտին հանդես եկան նաև արաբ ազգայնականները:

Ավելորդ չէ նշել, որ իմամ Յահյան պատրաստակամորեն ընդունեց խաղաղության առաջարկը: Նա հստակ գիտակցում էր, որ երկարատև պատերազմը կարող է վերջնականապես թուլացնել և բարոյագրկել վիլայեթի բնակչությանը: Հակամարտության երկարաձգումը, միաժամանակ, կարող է բարենպաստ վիճակ ստեղծել իմամաթի հավակնորդների համար, ինչը, իհարկե, անընդունելի էր Յահյա Համիդ ալ-Դինի կողմից: Բացի այդ իմամը մտավախություն ուներ, որ իր հսկողության տակ գտնվող ցեղերի ղեկավարները կարող էին ինքնուրույն գնալ թուրքերի հետ համագործակցության, քանի որ Իզզեթ փաշան բավական խոշոր գումարներ և թանկարժեք նվերներ էր բաժանում զեյդական առաջնորդի կողմնակիցներին, շեյխերին և այլոց:

Երիտթուրքական կառավարության և հատկապես Իզզեթ փաշայի ջանքերն ապարդյուն չանցան. 1911 թ. ամռանը երիտթուրքական կառավարությունը հավանություն տվեց դեռևս նախկինում իմամ Յահյայի կողմից առաջ քաշած պահանջների հիմնական մասին և լիազորեց Ահմեդ Իզզեթ փաշային խաղաղություն կնքել: Իմամի հետ բանակցությունների ընթացքում ակտիվ դերակատարություն ունեցան հատկապես Ահմեդ Իզզեթ փաշայի շտաբում գտնվող օսմանյան բանակի արաբ սպաներ մայոր Ազիզ Ալի ալ-Միսրին¹⁵ և կապիտան Թահա ալ-Հաշիմին¹⁶, որոնք բազմիցս հանդիպել էին Յահյայի հետ: Ազիզ ալ Միսրին հաջողվել էր ցույց տալ իմամին կայսրության հետ խաղաղության հաստատման դրական կողմերը: Ալ Միսրիի առաջ քաշած ամենակարևոր փաստարկը, որն էապես ազդեց իմամի որոշման վրա, Եմենի հնարավոր գրավումն էր եվրոպական երկրների կողմից¹⁷ հատկապես այն պարագայում, երբ Իտալիան 1911 թ.

¹⁴ Котлов Л., նշվ. աշխ., էջ 115:

¹⁵ Antonius G., The Arab Awakening. The Story of the Arab National Movement, London, 1938, p. 119.

¹⁶ أمين سعيد, նշվ. աշխ., էջ 206:

¹⁷ الدكتور توفيق ب. العرب والتورك, նշվ. աշխ., էջ 156:

սեպտեմբերին հարձակվել էր Օսմանյան կայսրության հյուսիս աֆրիկյան տարածքներ՝ Տրիպոլիի և Կիրենաիկայի (Լիբիա) վրա¹⁸:

Հոկտեմբերին զեյդական առաջնորդը հայտնեց Իզզեթ փաշային խաղաղություն հաստատելու իր համաձայնության մասին: Հանդիպման վայր ընտրվեց լեռնային Դաան բնակավայրը, որի անունով էլ հայտնի դարձավ թուրք-եմենական համաձայնագիրը: Իզզեթ փաշայի կողմից գլխավորած թուրքական պատվիրակության կազմի մեջ ընդգրկված էին Իսմեթ փաշան, որը հետագայում նշանակվեց Եմենի նահանգապետ, սիրիացի ազգայնական գործիչ Մահմուդ Նեդիմ բեյը, Ազիզ Ալի ալ Միսրին և Սելիմ ալ Ջազաիրին, ինչպես նաև քաղի Աբդալլահ ալ Ամրին, որն այդ ժամանակ թուրքական վալիի խորհրդականն էր, իսկ հետագայում դարձավ նաև իմամ Յահյայի խորհրդականը¹⁹:

Այսպիսով, 1911 թ. հոկտեմբերի 9-ին ստորագրվեց Դաանյան խաղաղության համաձայնագիրը (եմենա-թուրքական հաշտության պայմանագիր):

Ստորև բերում ենք համաձայնագրի տեքստը.

«Համաձայնագիրը կնքվեց տիեզերքի տիրոջ՝ Աստծուն ապավինող իմամ Յահյա բին Մուհամմեդ Համիդ ալ-Դինի և մեծ հրամանատար Իզզեթ փաշայի միջև Սանաայում, Ամրանում, Հաջջում, Քաուքաբանում, Հաջուրում, Անիսում, Յարիմում, Ռիդայում, Ջիմմարում, Հարազում և Թաիզում դրությունը բարելավելու համար, որտեղ ապրում են պետության (կայսրության) կառավարման տակ գտնվող զեյդիները:

1. Իմամն ընտրում է զեյդի կառավարիչներ և այդ մասին տեղեկացնում է (Սանաա վիլայեթի) վալիին, իսկ վերջինս իր հերթին նրանց ներկայացնում է Ստամբուլին՝ շեյխ ալ իսլամի հաստատմանը:

¹⁸ Chevalier Tullio Irace, With the Italians in Tripoli, The Authentic History of the Turco Italian War, London, 1912, p. 3.

¹⁹ Котлов Л., նշվ. աշխ., էջ 116: Անհրաժեշտ է նշել, որ Իզզեթ փաշայի գլխավորած պատվիրակության կազմում գերակշռում էին արաբները, ինչը, մեր կարծիքով, արված էր իմամ Յահյայի վրա դրական ազդեցություն թողնելու նպատակով:

2. Կազմվում է վճռաբեկ դատարան՝ իմամի ներկայացրած բողոքները քննելու համար:

3. Վճռաբեկ դատարանի նստավայրը լինելու է Սանաան. իմամը ընտրում է դատարանի նախագահին և անդամներին, իսկ կառավարությունը հաստատում է իմամի նշանակումը:

4. Դատավճիռն ուղարկվում է Ստամբուլ՝ Շեյխ ալ-խսլամի հաստատմանը, սուլթանական հրամանի հրապարակման համար: Դատավճիռն իրագործվում է միայն հաստատումից և հրամանի հրապարակումից հետո չորս ամսվա ընթացքում:

5. Եթե պաշտոնյաներից (կառավարիչներ և ծառայողներ) որևէ մեկը չարաշահում է իր պաշտոնը, ապա իմամին իրավունք է վերապահվում այդ մասին հայտնելու վաղից:

6. Կառավարությանն իրավունք է վերապահվում կրոնական դատավորներ նշանակել երկրում բնակվող ոչ եմենցիներից, որոնք հետևում են շաֆիական և հանաֆիական ուղղություններին:

7. Կազմվում է շաֆի-գեյդի դատավորներից բաղկացած խառը դատարաններ՝ զանազան կրոնական ուղղություններին հետևող անձանց բողոքները քննելու համար:

8. Կառավարությունը նշանակում է մուհաֆիզներ (հատուկ տեսուչներ) դատավորների իրավասություններով, որոնք պետք է շրջեն գյուղերում՝ քննելու օրինական բողոքները և վերացնելու վարչական կենտրոններ գնալու ընթացքում առաջացող դժվարությունները:

9. Վակֆերի, կտակների հետ կապված հարցերը քննում է իմամը:

10. Բացառությամբ լեռնային շրջանների՝ կառավարությունը նշանակում է դատավորներ շաֆիական և հանաֆիական կրոնական ուղղությունների հետևողների համար:

11. Համաներում է հայտարարվում քաղաքական հանցագործների և պետական հարկեր չվճարող անձանց նկատմամբ:

12. Արիաբի և Խաուլանի բնակիչներից պետական հարկերի հավաքումը դադարեցվում է տասը տարով՝ հաշվի առնելով նրանց աղքատությունը և երկրի ավերվածությունը, այն պայմանով, որ նրանք պահպանեն բարեկամական կապերը կառավարության հետ:

13. Պետական հարկը հավաքվելու է ըստ շարիաթի:

14. Շարիաթի դատավորներին կամ կառավարությանը պետական հարկահավաքներից բողոքներ հասնելու դեպքում դատավորները կառավարության հետ միասին մասնակցելու են բողոքների քննարկմանը և դատավճռի գործադրմանը:

15. Ջեյրիներին իրավունք է վերապահվում նվերներ մատուցել իմամին ուղղակիորեն կամ գյուղի ավագների միջոցով:

16. Իմամը պարտավոր է իր ստացածի (եկամուտների) մեկ տասներորդը հանձնել կառավարությանը:

17. Վերացվում է պետական հարկերի հավաքումը Ջեբել ալ Շարկից տաս տարի ժամկետով:

18. Իմամը պետք է ազատի Սանաայի և Նրա հարևան Հարազայի ու Ամրանի բնակիչներից իր մոտ գտնվող պատանդներին:

19. Կառավարության և իմամի պաշտոնյաները կարող են ազատորեն շրջել ողջ եմենում՝ պահպանելով երկրի հանգստությունը և անվտանգությունը:

20. Երկու կողմերը չպետք է խախտեն նշված սահմանները այս պայմանների հաստատումից և դրանց վերաբերյալ սուլթանական ֆիրմանի հրապարակումից հետո»²⁰:

Համաձայնագրի ներածական մասում նշվում էր, որ այն կնքվում է եմենի տարածքում «դրությունը բարելավելու համար», ինչը նշանակում էր, որ կենտրոնական իշխանություններն ընդունում էին վիլայեթի կառավարման գործերում նրա ղեկավարի արտոնություններն ընդարձակելու կարևորությունը:

Համաձայնագրի քսան կետերում հանգամանորեն ներկայացվում էին վարչական, դատական, հարկային և մյուս բնագավառներում իմամին տրամադրվող բավական լայն իրավունքները: Իմամի կարևորագույն ձեռքբերումներից կարելի է համարել նրա իրավունքների հաստատումը դատական ոլորտում, որտեղ անձամբ ինքն էր նշանակում շարիաթական դատավորներին, ինչպես նաև վճռաբեկ դատարանի նախագահին և անդամներին, որոնք պետք է հաստատվեին Ստամբուլի կողմից:

²⁰ 239 – 236. ص. 1346، تاريخ اليمن، القاهرة.

Առանձնակի հետաքրքրություն են ներկայացնում պայմանագրի այն կետերը, որոնք որոշակի փոփոխություններ էին նախատեսում հարկահանության ոլորտում: Մասնավորաբար, զեյդական շրջաններից գանձվող հարկը պետք է իրականացվեր ըստ շարիաթի օրենքների (13-րդ կետ), ինչը ցույց է տալիս, որ Օսմանյան կայսրությունում ընդունված օրենքներն այս ոլորտի վրա չէին ազդում:

Սակայն այդ ամենն էլ չէր նշանակում, որ իմամի վերահսկողության տակ գտնվող տարարածքներն ու շրջանները ազատվում էին կենտրոնական իշխանությունների վերահսկողությունից: Կառարավությունն իրեն էր վերապահում պետական տուրքերի գանձման իրավունքը: Նույնիսկ իմամը պարտավոր էր իր եկամուտների մեկ տասներորդ մասը վճարել կայսրության գանձարան:

Կարևոր էին նաև պատանդներին ազատ արձակելու մասին, ինչպես նաև համաներմանը վերաբերող կետերը (18-րդ և 11-րդ):

Փաստորեն, կարելի է եզրակացնել, որ չնայած կենտրոնական իշխանությունները շարունակում էին իրենց ազդեցության տակ պահել դատական և հարկային ոլորտները, այսուհանդերձ, առաջնորդվելու և գործելու էին շարիաթի օրենքներով:

Հարկ է նշել, որ այս խնդրին անդրադարձած պատմաբանների ու հետազոտողների մի մասը Դաանյան համաձայնագիրը համարում է իմամ Յահյայի փայլուն հաղթանակը, ով կարողացավ հասնել ինքնավարության և նույնիսկ անկախության: Գոյություն ունի է նաև հակառակ տեսակետը, առ այն, որ պայմանագիրը ոչինչ չտվեց իմամին: Որպես հաստատում, նշում են այն հանգամանքը, որ պայմանագրով իմամին տրված իրավունքներն ու արտոնություններն ունեն նաև Օսմանյան կայսրության կրոնական այլ ուղղությունների առաջնորդները: Դիրքորոշումների այս տարբերությունը, հիմնականում բացատրվում է Դաանյան համաձայնագրի կետերի ոչ հստակ ձևակերպումներով, որոնք երկու կողմերին էլ լայն հնարավորություններ էին տալիս այն մեկնաբանել և իրականացնել հոգուտ իրենց նպատակների: Հարցի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ օսմանյան ղեկավարների կողմից պայմանագրի կնքումը առավելապես դիվանագիտական քայլ էր՝ պարտադրված կայսրության

ներքին և արտաքին որոշակի իրադրությամբ, և լիովին չէր բավարարում Եմենի ղեկիների պահանջներն ու սպասելիքները:

Այդ պահանջների սահմանափակությունն ու պայմանագրի կետերի տարբեր մեկնաբանությունների հնարավորությունը մեծ չափով պայմանավորված էր նաև Եմենի կրոնա-ցեղային առաջնորդների՝ զիջումների գնալու ճանապարհով պատեհի հնարավորությունն օգտագործելու, ինչպես նաև սեփական դիրքերն ամեն կերպ պահպանելու շահագրգռությամբ:

Այս հանգամանքներն, այնուամենայնիվ, չեն նվազեցնում երկու կողմերի համար Դաանյան համաձայնագրի կարևորությունը: Եմենցիներն իրենց համառ և տևական պայքարի արդյունքում ձեռք բերեցին սահմանափակ ինքնավարություն, իսկ օսմանյան իշխանությունները կարողացան, թեև ոչ նպաստավոր պայմաններով, ժամանակավորապես խուսափել հետագա բարդություններից և պահպանել իրենց ներկայությունը ոչ միայն Եմենում, այլև հարակից տարածքներում:

ARAM GASPARYAN

TURKISH-YEMENI RELATIONS IN THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY: TREATY OF DAAN IN 1911

Turkish-yemeni relations between were developing in an atmosphere of constant conflict and hostility which often leaded anti-turkish armed actions and mutiny. In the beginning of the 20-th century several armed rising took place in Yemen which was led Zaydi imam Yahya bin Muhammad Hamid Al-Din. The lost of the Turkish troops made it impossible to regain central government control over Yemen by force methods and because of that in 1911 was signed treaty of Daan with imam Yahya. According to the agreement Zeydi-controlled areas of Yemen got certain autonomy under the leadership of imam Yahya while the central government of Ottoman Empire had an opportunity to regain partly their positions in Zeydi-controlled areas of Yemen.